

Jegyzetlapok a peregrinációs irodalomról

Gondolatok a könyvtárban

Lefegyverző erővel döbönt belém nemrégén a felismerés: irodalmunkat árnyékként kíséri végig, fejlődésének minden szakaszában, két téma: a balladás bűn és bűnhődés (ami nem is jelent mindig egyértelműen vétkesnek nyilvánítható cselekedeteket, sokszor „csupán” a lelkiismeret látszik „akadékoskodni”), illetve a narrációban kitűnően kiaknázható peregrináció, vándorlás motívuma. Előbbit a művelődésünk hajnalát uraló eszmerendszer, utóbbit a történelem folyamán adott helyzetek, illetve a kifejezések jelentésgazdságának fölfedezése tette a művészet mindig visszatérő gondolatává, s jóllehet világkép és társadalom a maga érték-szimbólumaival együtt hatalmas átalakuláson ment át az időben, az egyszer már bevett-elfogadott téma tovább é, az ismétlődés művészeti törvényei szerint (is).

A téma pedig befolyásolja a műfaj megválasztását, és egyúttal teret nyit tágabb, egyetemesebb, áttételesebb összefüggések számára. Így lesz a bűn és morális következményei irodalmi ábrázolásának termékeny talaja a ballada, majd a műfaji kereteken túllépve, maga a kiindulópont kínál lehetőséget az ember etikai esélyeinek művészi vizsgálatára. S így válik a vándorlás, bujdosás, utazás és irodalmi formája, az útirajz, ez az ősi embléma-, toposz-, allegória- és szimbólumfajta az elbeszélés hálás szerkezet- és keretlehetőségévé (Németh G. Béla meghatározását kölcsönvéve), hogy a világot megismerőn birtokolni vágyó szándék szociográfiai hitélű és igényű leírások mellett jelképes utazásokban is kiteljesedjék: olyanokban, amelyek a lélek útvesztőit járják be, vagy imaginárius tájakra kalauzolják az olvasót.

E tartalmi és formai sokrétűség azonban korántsem helyi, netalán közepkelet-európai sajátosság, és különösen nem az a világljárás témája esetében. A világirodalom Odüsszeuszainak már a pusztá fölsorolása is reménytelen vállalkozás volna, hálás próbálkozás lehet viszont a tárgyban rejlő adottságok néhány alapvető kiaknázási módját, főbb típusát — igaz, csak nagyon vázlatosan — szemügyre venni.

1. *Az ezeregy éjszaka meséinek* Szindbádja és Homérosz Odüsszeusza között, számtalan eltérések ellenére, van rokonság: az a nyugtalanság, amely valóságos és mesebeli, sosem volt vidékekre vezérli őket, és miközben ép bölrel keverednek ki nemegyszer ékveszélyesnek mutakozó helyzetekből, a világ végtelenségének érzését szilárdítják meg bennünk. Maguknak a főhősöknek helyüket nem leelő magartartása pedig egy általános emberi, ezért réges-régen közhelyessé koptatott tulajdonságra mutat rá, „nem középiskolás fokon”: a mindig többre törésre, a szüntelenül magasba szegett tekintetre. És Dante a reneszánsz hajnalán a világot bebolylongó szenvedély antik hőst teszi meg humanista gyökerű nagytrörése szócsövének, ilyen szavakat adva a „leleményes Odüsszeusz” szájába: „Gondoljatok az emberi erőre: / nem születettek tengni, mint az állat, / hanem tudni és haladni előre!” Ez a jelszó űzi a purgatórium hegyére — az értelmezések többsége szerint ismeretlen, tengerészkereskedők által fölfedezett földekre; s ennek a tudást szomjazó mentalitásnak lesz szimbóluma az utazás („lelkem szenvedélye / látni világot, emberek hibáját, / s erényüket, s okólni, mennyiféle”), előrevetítve nem csupán a földrajz majdani látványos eredményeit, hanem a küszöbön álló korszak teljes-ségigényét is. Es ha már Dantét említettem, hadd jegyezzem meg, hogy az idézett főmü, az *Isteni színjáték* maga is jelképes utazás: egyrészt a poklon, purgatóriumon és paradicsomon át, másrészt pedig a lélek, lelkiismeret tájain — az emberi bensőben rejlő végtelenségek e megjárásával keresve célját és értelmét a létnek, s kutatva kiút után a XIV. század egzisztenciális, morális, művészi összevisszaságából.

Realitás fölötti vidéken: saját lelke és fantáziája tájain bolyong Krúdy Gyula Szindbádja is, akárcsak szinte kivétel nélkül valamennyi regény- és novellahőse, bejárva ősz és tavasz, a háromszáz esztendő életkor időtlensége és a konkrét társadalom tér-idő koordinátái, nagy szerelmeket visszahozhatatlannak megtapasztaló nosztalgia és az álmok világát a valósággal egybesúroló majdnem-holdkórosság végleteit. A német romantikából átvett utazás-motívum nála, a közelmúlt magyar viszonyainak színtaljai között, mozdulatlan és céltalan életeket kendöz, egy régi világ bomlási folyamatát álcázva. Rezeda Kázmér, az utazó ember nemlörödömsé-

gével, mindig készen áll az útra, amelynek archetipikus jellege van: a halálba vezet, átmenetet képezve két nemlét között, s meghatározva egyúttal azt a prizmát is, amelyen át az élet eseményeit szemléli (esetenként: megéli).

A Krúdy-alteregők utazásai allegória-érdekűek, ősi és modern világgépek élet-út-értelmezéseit használják föl (és ki) az individuum egyetemességének a színéről és visszajáról történő bemutatására, egyúttal tehát szerves részei, szervező motívumai a szöveg testének. Kohéziós erő, ürügy, kiindulópont az utazás Chaucer *Canterbury-i meséi* esetében is, csak hogy jóval pragmatikusabb funkcióval: műfaji keretként lehetőség korántsem egynemű elbeszélések egymásbaillesztésének jogossá tételére, társadalmi seregszemlére vagy egy új életstílus műalkotáson át történő népszerűsítésére. Es hiába keret csupán a Becket Tamás sírjához való zarándoklás szándéka: itt ez a keret a legfontosabb, mert ennek révén vonultatja föl a szerző kora társadalmának valamennyi jellegzetes figuráját, a ranglétra legmagasabb és legalacsonyabb fokán állók kivételével. A társadalmi osztályok között egy-egy mesével tett „utazás” pedig, a jellemzés teljesebbé és hitelesebbé tétele céljából, tartalmi-formai változatosságot von maga után. „fölfedező” sétát a kor műfajai között: a canterbury-i vándorok szájából hallható udvari románc és exemplum, fabula és szentek legendája vagy prédikáció — s ebből a sok-sok mozzanattól, szinből áll össze végül, befejezetlensége ellenére, a mű térből-időből sarjadzásában is autonóm világa.